

statul, patria, națiunea –, a doua este o instituție eclesiastică. Acum, din perspectiva isihastă, eshatologică, pământul este o pregătire, o anticipare a cerului, iar fiindcă cerul nu este o continuare a pământului, nu în cer se rezolvă ceea ce a rămas nerezolvat „aici”, ci încă de pe pământ se instalează o relație cu Dumnezeu, în vederea viețuirii cerești. Urmarea: „Astfel *comunitatea de mântuire* aici pe pământ devine mai importantă decât *comunitatea de supraviețuire*” (vezi p. 28).

Trebuie precizat că această comunitate de mântuire nu este întotdeauna identică cu Biserica oficială (raportul exact cu aceasta fiind unul de iconicitate). Apariția unor crize atestă acest lucru (cum ar fi cea iconoclastă). Mai exact, „este distincția dintre Biserica mireasă, trup mistic al capului Hristos, format din toate membrele sale, credincioșii împărtașiți din același potir, și instituția socială reprezentată într-un anumit moment de o anumită parte a clerului” (p. 29).

Revenind acum la isihasm, se observă că, începând cu secolul al XIV-lea, acesta devine marca unei înstrăinări crescânde între cele două forme de comunitate – de supraviețuire și de mântuire. Căderea Constantinopolului, catastrofa războiului ruso-turc (1919-1922), prăbușirea Imperiului rus, reprezintă crize sociale care atestă, fără îndoială, disoluția comunității de supraviețuire; în același timp însă, acum apare un ferment de reoagulare a unor structuri micro-sociale ale indivizilor dezangajați social, întrucât comunitatea de mântuire se desprinde din angrenajul social dizolvat. Isihasmul secolelor al XIV-lea și al XV-lea este un exemplu al modului în care isihasmul eshatologic devine și un isihasm apocaliptic, care dezvăluie adevărata natură non-socială a creștinismului” (p. 31).

Concluzia finală a studiului lui Petru Guran ar trebui, în opinia noastră, nuanțată. În oricde caz, ea deschide cadrul unor discuții de mare relevanță nu doar teologică, ci și social-politică, în Biserica Ortodoxă de astăzi. Fără a intra aici în detalii, amintim două surse bibliografice indispensabile: Aristotele Papanikolaou, *The Mystical as Political. Democracy and Non-Radical Orthodoxy*, University of Notre Dame, 2012 (cu comentariile pertinente ale prof. Sebastian Moldovan, „Orthodox Christian Perspectives on Religion and Politics”, în *Religion und Politik. Gott und das Universum, Schriftenreihe Europäische Studien*, Band 5 (2014), Klages Verlag Marburg, p. 123-159), și respectiv pr. Ioannis Romanidis, *Franci, romani, feudalism și dogmele Bisericii*, trad. Dragoș Dăscă, Editura Doxologia, Iași, 2023.

Ciprian Iulian Toroczka

Pr. Constantin Pogor, *Psaltirea, de la profetie la Liturghie. Introducere la cartea Psalmii*, Éditions Apostolia, 2023, 354 p.

Cartea părintelui profesor C. Pogor, cadru didactic la *Centre Orthodoxe d'Études et de Recherches „Dumitru Stăniloae”*, din Paris și la *Institut Théologique Orthodoxe Apôtre Paul* din Bruxelles, nu trebuie să lipsească din biblioteca niciunui iubitor al

Recenzii

Scripturii. Psaltirea ne comunică necesitatea existenței frumosului în câmpul experienței umane, căci sublimul naturii a inspirat dalta artiștilor seculari (de la Fidias până la Michelangelo), dar și verbul unor poeți liturgici (de la Efreim Sirul și Roman Melodul până la Johann Sebastian Bach – cel de-al cincilea evanghelist – sau Daniel Turcea). David experimentează și el răcoarea cosmică a frumosului (el fiind cel care exclama: “*Cerurile spun slava lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria*” – Psalm 18, 1), dar și vraja eternului feminin cu estetica lui ce-a tulburat, de-a lungul istoriei, atât viața neptică a deșertului, cât și ritmurile cetății, rânduielele monahilor, curțile regilor europeni, palatele împăraților sau birourile prezidențiale ale secolului XX. Cartea Regilor descrie eliminarea din scenă a viteazului Urie, soțul Batșebei, a cărei nuditate l-a stârnit pe David spre poftă, adulter și omucidere, slăbind nu doar omul interior al rugăciunilor din Psaltire, ci și temelile regatului iudeu (propriul său fiu va patrona, cu aplomb, jocurile murdare ale detronării). Versuri ca: “*Miluieste-mă, Dumnezeule, după mare mila Ta și după mulțimea îndurărilor Tale, șterge fărădelegea mea*” (Psalm 50, 1-2); “*Tu ești scăparea mea din necazul ce mă cuprinde... izbăvește-mă de cei ce m-au înconjurat*” (Psalm 31, 8) etc., se inspiră din astfel de realități pestilențiale.

Poezia psalmilor, explicată liturgic de către părintele Pogor, depășește opoziția platonice între idee și asemănare, dar și distincția aristotelică între esență și accident. Ea este mai înaltă decât subordonarea kantiană a intuiției față de reprezentare, care rămâne doar la suprafața actualului, întinsă virtual asemenea unor teci peste punctele singulare și divergente ale unor probleme originare. În virtualitatea propriilor profunzimi, Psaltirea lui David ne inundă ființa care, în absența ei, rămâne lipsită de forme, violent dionysiacă, desfăcută, nesintetizabilă și incapabilă de analogie. Prin urmare, autorul ne propune un drum inițiativ, unul al redescoperirii sinelui liturgic, ca un fel de itinerariu spiritual înspre Eleusis. Dacă ne vom lăsa atrași în acest areal fecund al ucenicizării, vom învăța că Psalmii nu pot fi mărginiți doar la o lectură filologică, după cum propuneau lahmanienii și bederienii, despre care spunea profesorul Marian Papahagi că și-au asumat o direcție de cercetare ce pleacă de la premisa că textul biblic este strict un produs literar și trebuie interpretat ca atare. Părintele profesor ne oferă un model hermeneutic de asimilare liturgică a Psaltirii, poematica davidică ne așează rodnic în câmpul Liturghiei cosmice, ca încadrare a noastră în antifonia angelică – de aici totul se conjugă cu nemurirea: “*Deși fiecare carte biblică este deosebită și unică, niciuna nu reușește să surprindă atât de bine complexitatea omului și a relațiilor sale cu el însuși, cu lumea, cu ceilalți, și cu Făcătorul său, așa cum este cazul cu Psalmii*” (p. 41).

Cartea se bucură de-o bogată introducere în lumea manuscriselor originale ale Textului Masoretic, Psalmilor fiindu-le redată haina lingvistică originală, cu accentul căzând pe importanța descoperirilor de la Marea Moartă (*manuscrisele de la Qumran*). Autorul ajunge la concluzia că “*la Marea Moartă pot fi identificate aproximativ 40 de rulouri ale cărții Psalmii... se dovedește a fi cea mai copiată carte scripturistică*” (p. 45). Însă același autor simte nevoia să nuanțeze această concluzie promovată de către

cercetători, deoarece la Qumran nu a fost descoperit niciun rulo care să conțină întreaga serie de 150 de psalmi. Tot în zona isagogiei se pot încadra și informațiile prețioase oferite, în baza celor mai recente cercetări de specialitate și descoperiri arheologice, cu privire la autorul Psaltirii, sensul cuvântului “Psalm” și titulatura cărții.

Capitolul al doilea, intitulat sugestiv: “*Psalmii – oglinda tainei mântuirii*”, ne introduce în tainele lecturii duhovnicești a Scripturii – *lectio divina* fiind hermeneutica propice spațiului răsăritean. Aici, autorul ne invită la o lectură mesianică a psalmilor, pornind de la teza potrivit căreia a existat un proces de tranziție de la Psalmi la Psaltire: “*În acest sens, Psaltirea se va constitui într-un singur referent literar cu o triplă menire și utilizare: biblică, mesianică și doxologică. Caracterul mesianic al psalmilor va fi recunoscut și amplu evidențiat în scrierile noutestamentare*” (p. 139). Ceea ce Cartea Psalmilor profetea despre filiația divină a lui Mesia, trecând prin *casa lui David*, avea să se afirme răspicat în paginile Noului Testament. Iisus Hristos – “Regele din Sion” (*Psalm 2, 6*) este recunoscut și proclamat astfel în *Ioan 12, 13*, cu ocazia intrării triumfale în Ierusalim. Pilat, de asemenea, se întreba dubitativ: “Tu ești regele iudeilor?” (*Ioan 18, 33*). Renumitul poem alegoric (*Psalmul 44*), cel care descrie relația conjugală dintre Mesia și poporul Său, este reinterpretat sub imaginea metaforei nunții dintre Iisus Hristos și Biserica Sa (*Efesenii 5, 22-33; Apocalipsa 19, 7-9*). Mesia este prezentat în Psaltire ca având și o slujire preoțească (*Psalm 109, 4*), de aceea, prin analogie, textul din *Evrei 7, 3* vorbește despre Hristos ca fiind preot în veac, de la Dumnezeu. Activitatea sacerdotală a lui Mesia se va desfășura “după rânduiala lui Melchisedec” (*Psalm 109, 4*), după cum clarifică și textul noutestamentar din *Evrei 6, 17-20* etc.

Partea a treia a cărții reprezintă efectiv plonjarea teologică în universul liturgic al Psaltirii, căci ea este cartea de rugăciune zilnică aparținătoare cultului Bisericii. Practica intonării psalmilor, în cult, este una veche, încă din zorii dezvoltării creștinismului se cântau psalmii lui David, în timpul slujbelor. Autorul nostru afirmă următoarele: “*Practica de a cânta psalmii este confirmată indirect de papyrusul Poxv. 1786 (sfârșitul sec. III), care comportă un vechi imn creștin însoțit de notația muzicală. Textul lasă impresia că era prevăzut pentru un grup de oameni și pentru o adunare*” (p. 197). De fapt, încă din iudaism *Psalmii* ocupau un loc aparte în manifestarea liturgică de la Templu. Această practică a fost îmbrățișată, în mod firesc, și de către creștinii care i-au readaptat, și actualizat teologic, în lumina Persoanei Mântuitorului Iisus Hristos. Astfel, ia naștere *Psaltirea* – o cartea scripturistică, liturgică și teologică – fără a conduce la confuzie liturgică sau la fuzionare textuală cu alte ode biblice.

Ca un fir roșu ce străbate întreaga carte, părintele Pogor a ilustrat, cu lux de argumente, faptul că, în perioada cristalizării epocii Noului Testament, psalmii erau utilizați ca rugăciune personală / comunitară, formând un solid suport scripturistic pentru susținerea mesianității lui Iisus. Cu timpul, creștinii vor adăuga și practica intonării și recitării psalmilor și odelor, dar și iudeii vor păstra acest ceremonial, mai ales după momentul fatidic al dărâmării Templului (în speță, mișcarea terapeuților, formând chiar

Recenzii

și coruri mixte). Psalmodierea responsorială se practica încă din Biserica primară, de aceea nu a fost dificil ca *Psaltirea* să ocupe un loc de cinste în circuitul liturgic creștin.

Concomitent cu participarea la cult, primii creștini practicau euharistia însoțită de recitarea psalmilor. Cuvântul “Aliluia”, prezent în *Apocalipsa* 3, 4 și 19, 1, pare a fi o reminiscență a intonării psalmilor, în context liturgic, ca o dovadă de preamărire cultică a lui Dumnezeu. Expresia “Osana – Fiul lui Dumnezeu” era declamată la finele Liturghiei euharistice (*Didahia* 10, 6), ea fiind originară în *Psalmul* 118, 26: ebr. *YHWH hoșiah na* – preluată în cultul creștin sub forma prescurtată de *Osana*. De asemenea, invocația celebră “Doamne miluiește” (ebr. *YHWH haneni*) provine evident din psalmii 29, 40, 85, 122 etc. În baza mărturiei Sf. Ipolit al Romei, din secolul III d.Hr., părintele profesor concluzionează următoarele: “*Din aceste mărturii se poate observa o stare de lucruri firească de continuitate de ordin liturgic între liturghia psalmică iudaică și cea creștină*” (p. 245). Același autor va afirma, însă, că diferența netă o va face lecturarea în cheie hristologică a psalmilor, hermeneutică respinsă de tradiția iudaică.

Statorniciți pe filieră monahală (în mănăstirile Egiptului și Siriei secolului al IV-lea deja se cântau psalmii la strane), psalmii liturgici vor deveni parte integrantă a cultului creștin și prin legiferarea lor în cadrul sinoanelor ecumenice (canonul 66 al Sinodului Trulan și canonul 2 al Sinodului VII Ecumenic). Psalmodierea antifonală în cult a cunoscut nesincopate dezvoltări tipiconale, datorită disponibilității neîncetate înspre rugăciune a celor ce s-au lepădat definitiv de lume (slujbele de priveghere, în special). Părintele Pogor dedică subcapitole întregi acestui topic, furnizând mărturiile patristice și canonice de rigoare, ceea ce aduce încă un plus de probitate întregului demers hermeneutic.

Cartea părintelui profesor, printr-un amplu excurs cronologic, ne dovedește că Psalmii lui David se desăvârșesc atât sub mantaua orantei individuale, cât și sub acordurile antifonale ale coralei entuziasmata de misterul preafrumosului liturgic. *Psaltirea* definește momentul polifoniei angelice care se furișează ocazional pe sub vultele asemănării cu divinul; reverberația arcanului în structura stabilă a sensului ascendent, convulsia liberă a sublimului liturgic fășnind în serenitatea presiunii devenirii pe contururile ferme ale omului cel nou, ale omului psalmodic.

Ca unul plin de entuziasm doxologic, declanșat pe tot parcursul lecturii acestui creuzet al hermeneuticii ortodoxe, nu pot decât să exclam, în conivență cu Cezarul: *Alea iacta est!*

Drd. Pr. Cătălin Varga (Cluj)
doctorand la Universitatea A.I. Cuza din Iași